
R a s p r a v e

UDK: 23 : 130.2

261.6

Izvorni znanstveni članak

Primitljeno 10/2002.

POSTMODERNA I TEOLOGIJA

Postmoderna svijest pred teološkim pitanjima i odgovor
teologije na postmodernu religioznost*

Ante Mateljan, Split

Sažetak

U ovom tekstu nastoje se izložiti ključni problemi odnosa postmoderne svijesti i kršćanske teologije. Nakon uvodnog propitivanja stanja stvari, analiziraju se izvorišta i glavne odrednice postmoderne. Posebno mjesto zauzima "religija postmoderne", koja se očituje kroz novi pristup pitanjima Boga, čovjeka, duha, svijesti, spoznaje i religioznog iskustva. Upitno je koliko je suvremena kršćanska teologija spremna za izazove postmoderne individualističke i pluralističke religioznosti, ali otkriva da su glavni problemi postmoderne pitanja smisla, slobode i budućnosti. Teologija je izazvana da ponovno "potraži vlastito uporište" u iskustvu vjere kao iskustvu Isusa Krista. Kršćanska je teologija upućena na osobu i djelo Isusa iz Nazareta, i jedino po Kristu može postmodernom čovjeku posredovati spoznaju istine i iskustvo Duha.

1. UVOD: SRCE ME ZEBE

Poštovani teolozi! Zar vam se nikad nije dogodilo da se osjetite "u nekom drugom svijetu"? Kao da ste se "odmakli u stranu", a pored vas prolazi rijeka koja vas ne primjećuje, koja vas ignorira, kojoj uopće nije stalo do vas. I koliko god se trudili, rijeka teče dalje, a vi postajete sve manji, sve beznačajniji... i dozivate, pozivate, objašnja-

* Predavanje održano na simpoziju profesora teologije u Sarajevu 24. travnja 2000.

vate, a nitko ni da odmahne rukom na vas. Zar vam se nikad nije dogodilo da se osjetite nekako zaostali na putu. Poslani ste ponijeti vijest, radost, snagu, spasenje, a zaostali ste upleteni u neke sitne konce nerazmrsvih, a u biti beznačajnih problema, što vam ne dopuštaju da produžite korak, da pođete brže i da pridete bliže.

Odakle taj osjećaj? Velikog tjedna 2000. godine, u ponedjeljak je u splitskoj katedrali pred Presvetim bdjelo nekoliko pobožnih starica, dok je u hotelu "Marjan" trenutno najpopularniji splitski pjevač Goran Karan promovirao sljedbu Hare Krišna, pjevajući pred mnoštvom "kršćanskih" mladića i djevojaka mantrane i tekstove iz Veda. A na Veliku srijedu u podne, dok je nadbiskup sa šačicom bogoslova i prezbitera ophodio peripterom katedrale, na Peristilu i put Srebrenih vrata za punim stolicima sjede mahom mladi, puše travu, piju kavu i ni briga ih nije. Nemaju oni ništa protiv Boga, niti Crkve, niti teologije, niti Presvetoga, ali nemaju ništa niti "za". Sav je interes "generacije bez svojstava" u podne života svediv na famozni "pensiero debole": pustite nas da guštamo kao gušterice na proljetnom suncu i ne teretite nas ama baš ničim, ni životom, ni smislom, ni pitanjima ni odgovorima. Nas jednostavno "nije briga"!

I kako da se onda mi, profesori teologije, svetog bogoslovlja, ne osjetimo osamljenima, poput procesije na peripteru, posve uz put, postrani od života koji teče nekom nama tuđom širinom, a opet jednako tako postrani i od onoga života koji burno mrvči i razbija? Kako da ponekad ne zaželimo zaplakati nad ruševinama onoga što se samo u perspektivi samoopravdanja naziva sretnim (a u biti nepostojećim) prošlim vremenom. I zar nam nikad srce nije zazeblo nad morem riječi koje potrošismo i nad kilometrima papira koje ispisasmo, a sve to proteče nekud pokraj, usput, ne dotičući, ne izazivajući pogled i ne postavljajući upitnik pred sljedeći korak?

Napisa jednom Tin Ujević: "Tajanstvo smrti i života zebe, ne poznaju ništa a najmanje sebe". On se upita, a i nama se upitati: O mi, profesori svetog bogoslovlja, ako srca imamo, zebe li nas? Je li nam još proročki nemirno, kao u sretne dane vjerovanja, ili je već usaljeno na učmalim lovorikama zaposjednutih katedri! Možda ćemo se opravdavati: Nama se baviti akademskim razgovorima a ne sitničavim izazovima s dna ulice! Kao da velikih izazova zapravo više i nema, a izazova je uvijek bilo i posebno narastu onda kad se čini da su zamrli. Ili je ovo znak da mi sami, teolozi i teologija, zamiremo?

Duboko i čvrsto vjerujem da živimo u vremenu izuzetnih izazova za svakog pojedinog teologa, i za teologiju kao takvu. Izazovi su mnogostrani i duboki, i srce me zazebe kad pomislim na njih! U izlaganju što slijedi nastojat ću skicirati izazov sadašnjeg trenutka,

nazvanog *postmoderna*, i postaviti neka pitanja koje on stavlja pred teologiju i teologe.

2. POSTMODERNA: NOVI SVIJET NA KRHKIM NOGAMA¹

Ovom trenutku što se kao polagana, ali nezaustavljiva plima, dolazeći začudo sa Zapada ali sa sadržajem umnogome s dubokog Istoka, pomalo doteže i proteže na nas, vlažeći ponajprije porodne stijenske duha, a potom sve obilnije natapajući duhovno i materijalno ozračje, sa slutnjom da bi nas ta plima doskora mogla i potopiti, dali su zajednički nazivnik *postmoderne*.

2.1. Svjetski trend

Iznad toga zajedničkog nazivnika, kao iznad crte koja obilježava granicu vremena i okreće stranicu povijesti, povlači se mnoštvo brojnika, detaljnih i uopćenih, jasnih i mutnih, tjeskobnih i zanosnih. Postmoderna, veli F. Rode, "zapravo je izraz koji obuhvaća zamršenu stvarnost punu suprotnosti. Očituje se kao volja za raskidom s prevladavajućom individualističkom i voluntarističkom misaonošću modernog doba, a uočljiva je prije svega na političkom, društvenom i ekonomskom području. To je njezina obećavajuća strana. Međutim, postmoderna se razotkriva i kao zbunjenost, očaj i gubljenje smisla na području mišljenja i vrednovanja. To je njezina dekadentna strana".²

Postmoderna je danas, prema američkom sociologu Johnu Naisbittu, jasan znak da se nalazimo u zori "novog doba". Ona se posve uklapa u globalne megatrendove koji određuju društvene, ekonomske, političke i tehnološke smjernice razvoja suvremenog svijeta, te je istodobno i njihov "produkt". Naisbitt³ otkriva deset "megatrendova" koji određuju našu budućnost, a to su: globalizacija ekonomije; preobrazba starih i rađanje novih umjetnosti; pojava socijalizma "di mercato"; globalizacija načina života i kulture; privati-

¹ Mnogi su pokušali predvidjeti "novo doba". Usp. poznate romane A. Huxley, *Vrli novi svijet*, i G. Orwell, *1984.*, ne spominjući cijelu granu moderne književnosti nazvanu *science fiction*. Za psihološku dimenziju religioznosti "novog čovjeka" usp. H. Rey, *Novi čovjek na krhkim nogama*, Oko 3 ujutro, Zagreb, 1983.

² F. Rode, *Postmoderna: dekadencija ili obećanje budućnosti*, u: *Isti, Biti i opstati*. Svezak 1: O kršćanstvu, demokraciji i kulturi, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000., str. 204.

³ Najprije u djelu J. Naisbitt, *Megatrends*, Mondadori, Milano, 1984; a zatim još detaljnije u J. Naisbitt - P. Aburdene, *Megatrends 2000*, Rizzoli, Milano, 1990.

zacija državnih institucija, posebno socijalnog sustava; tendencija prema globalnom miru; uspon žena na vlast; prevlast biologije među znanostima; porast opće religioznosti; pobjeda individualizma. Ovi megatrendovi oformljuju proces stvaranja nove civilizacije, što se "vjerojatno odnosi na složenu mješavinu viših razina morala, vjere, učenosti, umjetnosti, filozofije, tehnologije, materijalnog blagostanja i vjerojatno drugih stvari".⁴

Međutim, može li se u tom trendu pronaći put koji vodi prema višim razinama civilizacije? Hoće li veće obrazovanje, tehnološka modernizacija i razvitak društvenih odnosa pridonijeti stvaranju novog svijeta? I što to znači na etičkoj i moralnoj razini, što znači za čovjeka? Dok neki euforično već opipavaju "blaženo sutra", Huntington tvrdi: "Devedesete godine obiluju dokazima o značajnosti paradigme 'pukog kaosa' u svjetskim poslovima, kao što su svjetski slom zakona i reda, propale države i sve veće anarhije u mnogim dijelovima svijeta, opći val zločina, transnacionalne mafije i narko-karteli, sve veća ovisnost o drogama u mnogim društvima, opće slabljenje obitelji, opadanje povjerenja i društvene solidarnosti u mnogim zemljama, etničko, vjersko i civilizacijsko nasilje i vladavina oružja u velikom dijelu svijeta".⁵ Tako se čini da se na svjetskom planu ne ide u svemu naprijed, nego da se javlja "novo barbarstvo", što nas može navesti i na pomisao da se nalazimo na pragu novog mračnog doba čovječanstva.

2.2. Korijeni i odrednice postmoderne

Odakle izvire postmoderna i koje su njezine temeljne odrednice? Živimo u vremenu "umanjenja svijeta", koje ide pod ruku s globalizacijom ekonomije i nevjerojatnim napretkom sredstava priopćavanja (čija je paradigma već postao "Internet"), ali smo svjedoci i brojnih neuspjeha modernog doba. Dok jedni tako drže da postmoderna nije drugo doli "nastavak moderne",⁶ drugi, čini se ispravnije, misle kako je "postmoderna neka vrsta samo-raspadanja moderne i zato vuče svoje podrijetlo iz prošlih liberalističkih i marksističkih ateizama pa je samo logičan završetak društva".⁷ Treći

⁴ S. P. Huntington, *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, Izvori, Zagreb, 1998., str. 389.

⁵ Isto, str. 390.

⁶ Usp. J. F. Lyotard, *La condition postmoderne*, Paris, 1979. Zanimljiva je i njegova knjiga pisama: *Postmoderna protumačena djeci*, A. Cesarec - Naprijed, Zagreb, 1990.

⁷ J. Jukić, *Nove društvene prilike i ezoterično okultna religioznost*, u: M. Nikić (ur.), *Novi religiozni pokreti*, Filozofsko teološki institut družbe Isusove, Zagreb,

pak smatraju da se u "usponu postmoderne sluti pokušaj obnove natražnjaštva, ulaz konzervativizma i povratak mrtvim ideologijama prošlosti".⁸

Prema Jukiću, "postmoderna se iskazuje kao kriza glavnih mitova moderniteta: razuma, znanosti, napretka i demokracije (...) Veliki ideali moderne postali su u postmodernoj neplodni mitovi, neostvareni snovi, odbačene utopije i 'velike priče'. (...) Tom su procesu rastakanja pridonijela mnoga otkrića: praznina dokolice, rasloj obitelji, ekološka prijetnja, neispunjenost življenja u blagostanju, zloupotreba genetičke manipulacije, slabljenje osjećaja društvenosti, osamljenost ljudi u svijetu najsavršenijih komunikacija, porast sebičnosti i bijeg u narcizam. Zavladao je tako ohlađenje zanosa iz prvog razdoblja građanskog uspona i nastupio zalaz svih poznatih ideologija i razrađenih čvrstih sustava. Postmoderna se dakle otkrila kao neuspjelo naličje uspjelog lica moderne. Neka vrst otrežnjenja od nepovoljnih rezultata zaključnog računa koji je očito iskazao gubitak u brojnim stavcima. (...) Otud gotovo nitko u postmodernoj nije više spreman podnositi žrtve - u odanosti i potpunoj vjernosti - za velike ideale moderne: naciju, republiku, rasu, proletarijat, pravednost, solidarnost, svjetovnost i revoluciju. Naprotiv, zahtjev za ljudskom malom srećom ispred je svake velike ideologije. Stoga ima sve manje sukoba i rascjepa u društvu, a više igre, zabave, popustljivosti, nagodbe i ravnodušnosti".⁹

Što bi bile bitne značajke postmoderne kao filozofskog, psihološkog i religijskog fenomena? Gledajući s filozofske strane, postmoderna označava nepostojanje jedne zajedničke metafizičke baze, zajedničke ontološki utemeljene filozofije; odreknuće od svih filozofsko-epistemoloških sigurnosti; pluralizam istina; protivnost "jakim racionalnostima" optuženim za totalitarizam; višestruko osmišljavanje svijeta u obliku malih priča, nasuprot velikih misaonih sustava. Sve to filozofski započinje sa "slabljem tradicionalnog metafizičkog načina mišljenja"¹⁰ i jačanjem uloge subjekta kako u filozofiji, tako i u svim humanističkim znanostima.

1997., str. 111. Ovu ideju zastupaju G. Vattimo (*La società trasparente*, Garzanti, Milano, 1979; *La fine della modernità*, Garzanti, Milano, 1991.), i G. Morra (*Il quarto uomo. Postmodernità e crisi della modernità?*, Roma, 1992.).

⁸ Usp. J. Habermas, *Filozofski diskurs moderne*, Globus, Zagreb, 1988., str. 11.

⁹ J. Jukić, *nav. dj.*, str. 112-113; usp. i I. Devčić, *Antikršćanski karakter nove religioznosti*, u: M. Nikić (ur.), *Novi religiozni pokreti*, str. 215 (Karakteristike modernog i postmodernog doba).

¹⁰ J. Jukić, *nav. dj.*, str. 113.

Fragmentacija znanja, porast specijalizacija i okrenutost postignuću izravne koristi utire put relativiziranju velikih pitanja o smislu ljudskog postojanja. "Prekomjernost vremena" i "prekomjernost prostora" što buja hranjeno morem informacija pridonosi lomljenju doživljavanja smislenih veza između gospodarskog napretka, političkih sloboda i osobne sreće,¹¹ te brisanju granica između filozofije i umjetnosti, etike i religije, znanosti i života, politike i duhovnosti. Umnažanje "središta svijeta" i rastakanje tradicionalnih vrednota te ponuda bezbrojnih podražaja i površnih dojmova sa svrhom da proizvedu užitak "stvaraju nove vrijednosti: udobnost, humor, mladost, kozmopolitizam i pokretljivost, koje obavezno prate čuvstva opuštenosti, nadražljivosti i ugone".¹²

Psihološki promatrano, postmoderna svijest preferira primat iskustva; nereflektizam izbora; skeptična je prema primatu institucionaliziranih društvenih aglomeracija; teži hedonizmu; usmjerena je ekologiji; njeguje neposrednost i vjeruje u alternativnu medicinu.

Religijski pak, postmoderna se okreće subjektu i njegovoj duhovnoj jezgri; privilegira iskustvo na račun institucionalnog momenta; nepovjerljiva je prema "teizmu", a opredjeljuje se u korist jednog općeg duhovnog supstrata koji ujedinjuje ljude; podržava primat "gnoze" (spoznaje) nad askezom pa donekle i etikom; teži prema sinkretizmu raznih tradicijskih elemenata; prihvaća astrologiju; spaja fiziku (znanost) i duhovnost, odakle joj razlozi za proklamiranje holističko-ekološke duhovnosti.

Postmoderna, je dakle, bitno obilježena individualizmom i pluralizmom, i to na nov, holistički način. "Razvidno je da se postmoderna ustvari sastoji više od promjena u idejama nego onih u stvarima. Dok je naime u moderni čovjek uspostavljao sa stvarima oko sebe odnose koristi, u postmoderni uspostavlja pretežno odnose igre. Zato će postmoderna biti više sastavljena od novih vrijednosti, sustava značenja, načina življenja, oblika mišljenja i ukusa - onoga što su marksisti nespretno nazivali nadgradnjom - nego od društvenih promjena. Koliko je moderna bila ukorijenjena u promjenama svijeta, toliko je postmoderna odražavala promjene u svijesti ljudi, što se posebno obistinjuje u pojavama individualizma i pluralizma. Narasla je svijest u ljudima, a ne pretvorbe u stvarima. Otud je postmoderna

¹¹ Usp. A. Touraine, *Critique de la modernité*, Fayard, Paris, 1992. Usp. također i radove sa znanstvenog skupa o postmodernoj održanog u Zagrebu 1986: I. Kuvačić - G. Flego (ur.), *Postmoderna - nova epoha ili zabluda*, Naprijed, Zagreb, 1988.

¹² J. Jukić, *nav. dj.*, str. 114.

prije novost u kulturi nego obrat u gospodarstvu i politici.”¹³ Ipak, ne smijemo zanemariti ideološku značajku postmoderne, jer je ona na svoj način, zamišljaj novog i savršenijeg svijeta sutrašnjice.

Slijedeći Rodea,¹⁴ možemo istaknuti pozitivne, kao i negativne značajke postmoderne. Nabrojimo najprije one pozitivne, a to su: zahtjev za mirom utemeljen na učenju o nenasilju; zahtjev za kulturnim pluralizmom, nasuprot zapadnom etnocentrizmu; projekt “novog feminizma, koji polazi od načela da se ljudska osoba oblikuje u brizi za drugoga, te vidi pozvanost žene u služenju životu i zaštiti života”¹⁵, (istodobno - posve kontradiktorno - opravdavajući pravo na pobačaj pravnim i biološkim argumentima); ekološka svijest o nužnosti očuvanja prirodnih izvora za buduća pokoljenja, jer priroda nije u posjedu čovjeka nego “sve tvori dio njegova bića”; obrana čovjekovih prava u odnosu na tržište i u odnosu na samovolju individualne volje.

Dekadentna strana postmoderne se vidi: u filozofskom svodenju čovjeka na osamljeni individuum, obilježen egoističnim subjektivizmom i zahtjevom za etičkom autonomijom bez objektivnog temelja; u gubitku dimenzije povijesnosti kroz odbacivanje “velikih misaonih sustava” (velikih priča modernog doba, kao što su strukturirane religije, ali i filozofski sustavi, na primjer kršćanstvo, hegelijanizam i marksizam) i priklanjanje “malim pričama” (u kojima dominira reinterpetacija mitova, posebice u individualnom obliku takozvane “osobne tajne”¹⁶), koje se pretvaraju u “igru brojnih poimanja života i svijeta, budući da je svako traženje / razlikovanje istine i čudoređa već unaprijed odbačeno”¹⁷; u napuštanju razumskih i ideoloških temelja u traganju za smislom, dapače “oslobađanju od smisla”, kako veli Gianni Vattimo;¹⁸ u traženju sreće kroz zadovoljenje trenutačnih fizioloških i psiholoških potreba, u kulturi prolaznoga u kojoj sporedno postaje središnje; u konačnom rezultatu osjećaja nesreće i nesposobnosti za život, očitovanom u rastu nasilja i brojnih oblika teških ovisnosti!

Nije, stoga, bez ideološkog temelja da se vrijeme postmoderne, obilježeno i kao “novo doba”, označava “krajem povijesti”¹⁹. U

¹³ J. Jukić, *nav. dj.*, str. 117-118.

¹⁴ F. Rode, *nav. dj.*, str. 204-214.

¹⁵ F. Rode, *nav. dj.*, str. 207.

¹⁶ Usp. P. Coelho, *Alkemičar*, Znanje, Zagreb, 1996; isti, *Na obalu rijeke Piedre sjela sam i plakala*, VBZ, Zagreb, 1998, i druga djela ovog stjegonoše postmoderne književnosti.

¹⁷ F. Rode, *nav. dj.*, str. 213.

¹⁸ *Filosofia al presente*, Garzanti, Milano, 1990., gdje je naglašen ne samo “*Il pensiero debole*”, nego i “*L'ontologia debole*”.

¹⁹ Usp. F. Fukuyama, *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994., i Isti, *Povjerenje*, Izvori, Zagreb, 2000.

relacijama postmoderne tako na primjer, kao beznačajni kamenčić povijesti u živomu pijesku vremena tone hebrejsko-kršćanski navještaj objektivne povijesti spasenja, navještaj obećanja, izražen u razumijevanju povijesti koja ima unutrašnji smisao i svrhu. "Nestankom povijesti nestaje i spasenja, grijeha i otkupljenja", gubi se život iz budućnosti i, najjednostavnije izraženo, nema više nade!²⁰

2.3. *Religija postmoderne*

Vrlo je značajno upitati se kako postmoderna svijest vrednuje i doživljava religiju, te kako je oblikuje. Nalazimo se pred nečim što se može ilustrirati doskočicom o religioznoj svijesti Engleza: "Englezi vjeruju da nema Boga, i da mu se s vremena na vrijeme pametno pomoliti."²¹

Prema nekim anketama o vjerovanju mladih, na Zapadu se jasno očituje porast religioznosti, ali ne i crkvenosti. Religija je kod goleme većine "sastavljena ustvari od izdvojenih i ponovno slobodno sastavljenih ulomaka kršćanskog vjerovanja što ga Crkva službeno naučava".²² Više ne igra glavnu ulogu cjeloviti sustav vjere, nego izabir pojedinih dijelova po vlastitu ukusu i potrebi, te stvaranje "navike vjernika da troše religiju, umjesto da je žive".²³

Sustav odabira djelića vjerovanja, obreda i slaganja raznorodnih religijskih elemenata *à la carte*, posebno je očit kod brojnih novih religioznih ili "duhovnih" pokreta, okupljenih pretežno u male zajednice u čijem je središtu traženje sebe i svojega duhovnog blagostanja. Tu se postmoderna svijest očituje kroz naglasak na: "duhovno ostvarenje ljudske osobe; religiozno iskustvo kao mjerilo pravovjernosti; prvenstvo osjećajne ushićenosti nad striktnom primjenom liturgijskih obrazaca; ozdravljenje nutrine pojedinca, a ne kolektivna obnova društva; vjerovanje da presudan utjecaj dolazi više iz osobna svjedočanstva i moći karizme nego iz pripadnosti crkvenom zajedništvu; slobodan izbor skupina unutar Crkve prema neotuđivim osobnim pogledima pojedinca".²⁴

²⁰ Usp. A. Nitrola, *Escatologia*, Piemme, Casale Monferrato, 1992., str. 40.

²¹ D. L. Schneider, *Religioznost i američka kultura*, *Svesci* 98/1999, str. 50.

²² J. Jukić, *nav. dj.*, str. 119.

²³ J. Jukić, *nav. dj.*, str. 120.

²⁴ J. Jukić, *nav. dj.*, str. 121. Ovome se može dodati i sociološka perspektiva, što je izražava Đ. Šušnjić kad kaže: "Kao što je zastario stav da je samo jedna vjera prava a sve druge krive, isto tako je pogrešan stav da je jedna teorija istinita a sve druge lažne. ... Tko ima samo jednu teoriju taj može poučavati dogmatiku na nekom teološkom fakultetu ili (znanstveni) ateizam na nekoj partijskoj školi, ali u

Kakav je stav teologije prema ovakvim nastojanjima, i je li čak i kršćanska teologija pridonijela nastanku postmoderne religioznosti? Ima li pravo tko tvrdi: "Dok je Crkva (...) bila zauzeta pastoralnom djelatnošću u provedbi Koncila, teologija je velikom brzinom klizila u lijeva opredjeljenja. Ušli smo u razdoblje nečuvena oduševljenja kršćana za društveno, zajedničko, socijalističko, marksističko i čak komunističko dohodište povijesti."²⁵ Ali ta teološka oduševljenja nisu polučila velikog pomaka na razini života pojedinca i zajednice, te se i u kršćanskoj teologiji zbilja "kriza moderne".²⁶

Pretpostavka je da će se, uslijed procesa sveopće globalizacije, postmoderna religioznost sve više širiti, što će, oslobađajući religioznost još radikalnije od okvira institucionalnosti, pridonijeti rađanju "jedne zaista posve nove i drugačije religije i religioznosti".²⁷

znanosti nema što da traži." Đ. Šušnjić, *Znati i verovati*, Kršćanska sadašnjost - Stvarnost, Zagreb, 1988., str. 125-126.

²⁵ J. Jukić, *Lica i maske svetoga*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1997., str. 385.

²⁶ Prema mišljenju nekih sociologa, "pod utjecajem moderne teologija je zastupala: razdvajanje i razlikovanje kršćanskih konfesija između sebe - što je na društvenoj ravni odgovaralo razlikama nacionalnih država; racionalističku kritiku Biblije i njezinu demitologizaciju - što je na društvenoj razini odgovaralo racionalizaciji života i življenja, opreku između kršćanstva i religije - što je na društvenoj ravni odgovaralo nadmoći eurocentrizma nad kolonijalnim narodima trećeg svijeta; teoriju o svršetku i iščeznuću religije - što je na društvenoj razini odgovaralo sveprisutnosti procesa sekularizacije; vjeru u napredak i porast zemaljskog optimizma - što je na društvenoj ravni odgovaralo povećanju blagostanja i vremenu dokolice; prvenstvo akcije nad vjerom i prijeku potrebu uspostavljanja političkih teologija - što je na društvenoj ravni odgovaralo širenju politizacije života i rastu ugleda marksizma i drugih lijevih ideologija.

Pod utjecajem pak postmoderne teologija je počela zastupati: umjesto odvajanja konfesija u moderni, sad su na djelu bila nastojanja oko jedinstva Crkava - što na društvenoj ravni odgovara jačanju stanovitog kozmopolitizma ideja i mirotvornog ponašanja u postmoderni; umjesto racionalističkog pristupa biblijskim tekstovima, radije se odabiru čuvstveni prilazi, naravno egzegeza, psihoanaliza, strukturalizam i hermeneutika - što na društvenoj razini odgovara zahtjevima pluralizma znanosti i interdisciplinarnoj metodi; poslije demitologizacije u moderni, u postmoderni se otkriva važnost mitova i vraća im se ugled - što na društvenoj razini odgovara prodiru iracionalizma i otkriću arhaičke kulture; više se ne govori o sigurnom kraju religija ili teološkoj tvrdnji o 'Božjoj smrti' nego o neočekivanom i spektakularnom povratku svetoga - što na društvenoj razini odgovara potrazi za smislom u jednom svijetu smrznutom od čiste svjetovnosti; umjesto vjere u napredak i povjerenja u budućnost, što je bilo obilježje moderne, sad slijedi tipična postmodernistička sumnja i neizvjesnost - što na društvenoj ravni odgovara smrti ideologija i utopija, ali i snaženju individualizma; vjernici otkrivaju svijet ekumenizma i prirode i sve je manje zanimaju političke ideologije - što na društvenoj ravni odgovara opadanju ratobornosti i ekološkom otkriću ugroženosti opstanka ljudske vrste i životinjskih bića na zemlji." (J. Jukić, *Nove društvene prilike*, str. 123.).

²⁷ J. Jukić, *nav. dj.*, str. 124.

Ta će “nova religioznost” biti oblikovana vlastitim osobnim izborom između ponuđenih proizvoda na “sakralnom tržištu”, a sastojci će ovisiti ponajprije o osobnim ukusima i trenutačnim raspoloženjima, vodeći sve manje računa o crkvenom posredovanju, a više o ispunjenju svojih osobnih težnji i očekivanja.

Sve to navodi na zaključak kako je religija postmoderne zapravo religijski individualizam, u kojemu osobno religijsko iskustvo dobiva prevagu nad svim ostalim. Uz to, baš su teme čuvstvenosti i iskustva središnje za mentalitet postmoderne. S druge strane, upravo taj ludički element, koji ne traži nikakvu zauzetost, strogost ili žrtvu, a pruža užitak igre i zaborava, kao i individualizam i pluralizam što donose maglovitost, rasplinjenost i neodređenost, čine da se postmoderna religioznost lako okreće New ageu i da na kraju vodi “ezoterično-okultnoj kulturi sakralnoga individualizma”.²⁸

Na kraju drugog tisućljeća čini se mogućim da svijet koji znamo nestaje. Nastaje novi svijet, stvoren čovjekovom a ne Božjom rukom, utemeljen u mrvicama užitka nad bezdanom ispraznosti! U našem vremenu sve više ljudi otkriva da crkvena klasična religioznost, utemeljena na objavi i tradiciji, na vjeri u osobnog Boga i odgovornost za spasenje, za njih nema više značenja!²⁹ Ali, mogu li ljudska bića izdržati prazninu i beznade koji nastaju nestankom osobnog Boga? Može li postmoderna religioznost biti novo žarište duha i oslonac smisla čovjekove egzistencije?

3. TEOLOGIJA: BOG I BUDUĆNOST ČOVJEKA

Što je pak teologija? Ime joj kaže da je to govor o Bogu! O kojem Bogu? Kršćanska teologija govori o Bogu Isusa Krista, o Bogu koji govori i očekuje odgovor, o Bogu prisutnom, ali i transcendentnom. To je Bog koji se upleće u povijest, progovara i daje nam riječ da progovorimo u povijesti o Njemu, da ga u toj riječi susretnemo i tako se usrećimo. “Teologija je u svakom vremenskom razdoblju važna kako bi Crkva mogla odgovoriti Božjem naumu 'da se svi ljudi spase i dođu do spoznanja istine' (1 Tim 2,4). Ona je još važnija u doba velikih duhovnih i kulturnih promjena, ali je pri tom izložena i opasnostima jer mora nastojati 'ostati' u istini (usp. Iv 8,31) te istodobno imati u vidu nova pitanja koja postavlja novi duh.”³⁰ Teologov rad odgovara,

²⁸ J. Jukić, *nav. dj.*, str. 126.

²⁹ Usp. K. Armstrong, *Povijest Boga*, Prosvjeta, Zagreb, 1998., str. 435.

³⁰ Zbor za nauk vjere, *Dar istine. Smjernica o crkvenom pozivu teologa*, Crkva u svijetu, Split, 1997., br. 1.

dakle, dinamici svojstvenoj samoj vjeri. "Istina se po svojoj naravi želi priopćiti, jer je čovjek stvoren da bi shvatio istinu i želi je upoznati u svojoj dubini kako bi se u njoj pronašao. (...) Teologija, dakle, daje svoj prinos da vjera postane priopćiva i da je um onih koji još ne poznaju Isusa Krista može tražiti i naći."³¹

Zapad se još uvijek diči takozvanom kršćanskom kulturom, koja je plod kršćanske vizije stvarnosti. U postmodernu doba ta je potka sve beznačajnija i jednostavno više ne utječe kao nekoć na rijeku života. Gdje se, dakle, teologija i zapadna postmoderna kultura susreću? Svakako na području spoznaje, na području iskustva, na području znanja i životnih opredjeljenja te na području vizija koje određuju osobnu i zajedničku budućnost. Teologija, barem kršćanska, od svojih se početaka prezentirala kao "praktična znanost" i kad god bi se od tog ideala odmicala, gubila je tlo pod nogama, te nije više bila u mogućnosti pružiti oslonac, nego je ostavljala tražitelja pred suhom shemom punom apstrakcija i u zadnju kontradiktornih zaključaka.

Ipak, upitati se je nije li se i teologija promijenila? Rosino Gibellini, na kraju svojeg pregleda *Teologije dvadesetoga stoljeća* tvrdi da predstoje velike promjene u teologiji, da se nalazimo na početku planetarnog razdoblja kršćanske teologije, u kojemu teologija "postaje izraz, prema analizi koju je načinio Johann Baptist Metz, 'svjetske Crkve koja je ukorijenjena u mnogim kulturama i u tome smislu policentrična, u kojoj, uostalom, nije određeno da zapadnoeuropska baština bude potisnuta, nego iznova potaknuta i izazvana'. Bio je ovo naporan hod kroz dramatično stoljeće, no koje se ubraja među najevanđeoskija stoljeća u povijesti kršćanske Crkve (Congar), u kojemu je teologija sve žurnije osjećala zadatak, u logici utjelovljenja i otkupljenja, da se stavi u obranu i u službu onoga što je 'humanum'."³² I nije li tu moguće pronaći put za susret i dijalog s postmodernom.

Teologija svakako treba krenuti ususret i progovoriti čovjeku postmoderne, ali kako? Kako se približiti, pita se F. Rode, "čovjeku koji sebi nije sposoban postaviti pitanje o smislu života, koji sebi prisvaja beskonačnu slobodu, živi u mutnoj sadašnjosti bez nade u budućnost".³³

Tri su egzistencijalne teme, smatra F. Rode, a s njim se slaže većina teologa koji se ovim pitanjima bave, na koje se kršćanska

³¹ Zbor za nauk vjere, nav. dj., br. 7.

³² R. Gibellini, *Teologija dvadesetoga stoljeća*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1999., str. 520.

³³ F. Rode, nav. dj., str. 215.

teologija u susretu s postmodernom svijesti treba usredotočiti. To su pitanja smisla, slobode i budućnosti. Ivan Pavao II. dodaje još i pitanje objektivne istine.³⁴

3.1. *Smisao i identitet*

Postmoderna misao, veli G. Vattimo, odriče se pitanja o smislu! Zašto? Možda stoga što su pokušaji modernog razuma da "osmisle društvo i povijest" doveli do najvećih tragedija, besmisla totalitarizma. Tragična iskustva povijesti navela su na još besmisleniju "holističku groznicu" (jer ona očituje trag života bez smisla). Pa ipak, pitanje o smislu ne može se tek tako odbaciti. Dapače, upravo to pitanje odškrinjuje vrata za pogled u bijedu postmodernističkog individualizma. Kršćanska teologija uvijek je započinjala s pitanjem "Zašto smo na svijetu?", a tog početka ne bi se smjela ni danas odreći! Dapače, trebala bi ga danas na najposebniji način istaknuti!³⁵

Teologija bi tako i danas, kao i nekoć, trebala ponuditi "prave odgovore". Samo, valja nam se zapitati: koga zanimaju teološka pitanja? Jer, kako će odgovori biti pravi ako nismo sigurni ni u to da pitanja diraju u srce? Tek ako je pitanje pravo, odgovori će moći poći korak dalje. Danas se često čuje govor o novoj "paradigmi", osobito među onima koji se pošto-poto žele prilagoditi novoj situaciji. Ta nova paradigma usredotočila bi se na nove okolnosti, tražeći nove putove i mogućnosti, pretpostavljajući da su stvarnosti s kojima se susreće po sebi pozitivne i konstruktivne, a ne destruktivne.

Međutim, dok su se nekoć znala pitanja, jer ih je formulirala tradicija, danas to nije tako jednostavno. Sredstva priopćavanja kreiraju "umjetne potrebe, umjetna traženja i umjetna pitanja", a New Age razglaba ne o smislu pojedinačne egzistencije (koliko god to bilo u suprotnosti s naglašenim individualizmom), nego o dovršetku dugo sanjanoga sna o ostvarenju globalnoga kraljevstva uređenog po načelima novog humaniteta, ukorijenjenog u samorazumijevanje svijeta, u ekologiju i teozofiju, u mješavinu astrologije, fizike i snova. Uz to, teologija je shvaćena kao forum za pluralističke rasprave, postavljena je među ine proizvode u supermarket globalnog sela, i za nju se maša tko hoće, i mijesi je, peče i kuha s dodacima po vlastitu izboru i na vlastiti način. Pitanja o Bogu nisu pridržana zajednici vjernika, nego razgovoru na *Internetu*, ostajući posve otvorena za svako mišljenje i moguću interpretaciju.

³⁴ Usp. Ivan Pavao II., *Fides et ratio*, LEV, Città del Vaticano, 1998., br. 2.

³⁵ G. Greshake, *Zašto smo na svijetu*, *Svesci* 98/1999, str. 10-17; Ivan Pavao II., *Fides et ratio*, br. 1.

U postavljanju pitanja i u traženju odgovora dogodio se pomak! Nekoć je dostajao jedan odgovor za mnoge, ako ne za sve, danas često svi odgovori ne dostaju ni za jednoga. Obasut mnogostranim i mnogostrukim odgovorima na pojedino pitanje, a bez jednog pravog odgovora na sva pitanja, i sam upitani čovjek ostaje uzdignuti upitnik. Eto pred nas najvećeg pitanja. U moru upitnika svijeta jedan upitnik - čovjek! I potraga za jednim odgovorom! I dok je god toga upitnika, bit će mjesta za kršćansku teologiju, za navještaj "darovanog odgovora".

Ali, vratimo se prvom i pravom čovjekovom pitanju? Vjerujemo da je pravo pitanje ono koje pogađa u srž života. U srž života pogađa, kao najžešće i najveće pitanje, sama smrt. Odnosno, što je moj život, osobito pred smrću? Smrt je, u svojoj biti raskid, prekid, potpuna ostavljenost i kraj. Pitanje smrti nas vraća pred problem odnosa, i otkriva nam kako je čovjek "biće zajedništva". Stoga se valja složiti s G. Greshakeom da na pitanje o smislu treba započeti s govorom o zajedništvu, o ljudskom i božanskom "communio". I to je zadaća teologije.

3.2. Sloboda i iskustvo

Iskustvo slobode koje živi moderni čovjek bilo je nepoznato prijašnjim generacijama, a apsolutizacija slobode pojedinca i njegova izbora dovodi ne samo do preplašenosti i zbunjenosti nego rezultira svojom suprotnošću: nasiljem i smrću. "Besmisao nasilja i smrti u nereligioznom društvu, kakvo je naše, zapravo je najviše uznemirujući izraz konačne slobode koja za sebe zahtijeva apsolutnost. Jedini lijek protiv toga je ponovno uključivanje svetoga u međuljudske odnose. (...) Jedina brana koja bi mogla zaustaviti besmisleni tijek nasilja jest priznavanje nazočnosti svetoga u čovjeku."³⁶

Problem slobode je ključan za budućnost čovjeka, društva i Crkve. Tu Crkva i teologija ne smiju niti mogu izbjeći zadaći da "ovome svijetu koji se kiti lažnom autonomijom, bez ikakvih kompleksa predoče čvrste temelje i plodotvornost kršćanske slobode. Riječ je o ponovnoj uspostavi veze između slobode i dobra, između dobra i Boga".³⁷

Inače, ravnodušnost prema dobru rađa iskorjenjenjem, kaotičnošću i nasiljem. Pogreška je u shvaćanju postmodernog čovjeka da poslušnost Bogu znači podređivanje, kao što je to u odnosu prema

³⁶ F. Rode, *nav. dj.*, str. 218.

³⁷ F. Rode, *nav. dj.*, str. 220.

“drugim” bićima. “Ali, ta spoznaja ne vrijedi za Boga. Bog dakako nije ja, ali nije ni 'netko drugi'. On je taj u kojemu je utemeljen moj život, u njemu moja istina ima svoj prvi izvor, a jednako tako i moje postojanje, moj smisao. (...) Samome sebi uistinu pripadam samo onda kada sam poslušan Bogu”.³⁸

Postmoderni čovjek, međutim, shvaća slobodu kao mogućnost ostvarenja novog iskustva, bez velikog obzira na odgovornost i etičke norme. Iskustvo bi pak trebalo biti dojmljivo i neposredno, a opet je neprenosivo i potrebno potvrđivanja. Onaj tko ponudi mogućnost iskustva, pobijedio je u tržišnoj utakmici na burzi ljudskog života. U vremenu individualizacije, političke, etičke i emotivne, i u vremenu individualizma kao projekta društvenoga, političkog, ekonomskog, pa i religioznog napretka, igra na kartu iskustva je svakako iznimno značajna.

Iskustvo sa sobom nosi rizik i užitak. U vremenu odsutnosti stvarnoga “općeg rizika” (ili življenja iluzije te odsutnosti) preuzima se rizik “novih iskustava”! Novi “Robinsoni” neistraženih područja sfera izvanjskog i unutrašnjeg svemira mogu postati ne samo izobraženi stručnjaci u politehničkim znanostima, poput Edwina Aldrina, kojemu je trebao doktorat na MIT-u s temom spajanja modula u orbiti, da bi se mogao avanturistički otisnuti do Mjeseca u Apolu 11, nego to mogu biti i najobičniji činovnici ili fizički radnici, srednjoškolke u proljeće ili nadobudni igrači malog nogometa, koji će se otisnuti u neistražena prostranstva psihe i dubine duha, progutavši samo nekoliko tableta LSD-a ili exstacy-ja, ili pak uštrcavši sebi u venu dnevnu dozu od dvadeset maraka heroina.³⁹ Potraga za iskustvom ne prestaje! Traženje sreće ne prestaje. A pogubljeni su znakovi upozorenja na mnogim putovima. Važnost stjecanja iskustva, prvenstveno kao užitka, dobiva prednost pred etičkim kategorijama dobra i zla.

Međutim, iako je iskustvo osobno, do njega se dolazi “interakcijski”. U iskustvo su uključeni drugi i drugo. Izvjesno zajedništvo je nužno da bi se osobno iskustvo potvrdilo i oslonilo na zajedničku matricu koja može izdržati pritisak “nedostataka” i koja će moći pokrpati rupe koje su još ostale nepopunjene osobnim dosezima. To je potrebno da bi se čak prihvatilo logiku kontradikcije i prepustilo “nereflektizmu izbora”. Kroz taj neinstitucionalizirani ali prisutni

³⁸ F. Rode, *nav. dj.*, str. 221. Usp. slične misli u: Ivan Pavao II., *Prijeći prag nade*, Mozaik knjiga, Zagreb, 1994., str. 202-205; I. Cvitanović, *Mistertij ljubavi*, Crkva u svijetu, Split, 1997., str. 28-29.

³⁹ Usp. B. Bulat, *Psihološki aspekti religioznog iskustva*, u: A. Ančić - N. Bižaca (ur.), *Iskustvo vjere danas*, Crkva u svijetu, Split, 2000., str. 81-113.

dinamizam opuštaju se konopi tradicionalne etike i morala, u korist neposrednosti i vrhunske vrijednosti hedonizma.

“Duhovno iskustvo za mnoge je nešto nejasno, tajanstveno, privlačno, i to onda pod svaku cijenu i što je moguće brže žele otkriti i iskusiti, iz čiste znatiželje i radi postizanja zadovoljstva ili radi stanovitih osobnih potreba. To ih tjera na sva moguća traženja kod svećenika, maga, gurua, hodža, vračara, skupina svake vrste, na uzimanje različitih vrsta droga i pića, takvi se ljudi podvrgavaju različitim Yoga vježbama, meditaciji, koncentraciji itd. Sve to čine isključivo sa svrhom ispunjenja određenih psiholoških potreba, a ne da bi uspostavili autentičan i pravi odnos s transcendentnim, s Bogom. Magijski mentalitet poguban je za svako pravo iskustvo vjere.”⁴⁰ Iskustvu je naime potreban izvanjski kriterij, i ne može biti kriterij samo sebi, a postmoderna svijest teži upravo tome.

Iskustvo “duha”, kako ga zamišlja i predlaže postmoderna religioznost u svojoj najdubljoj jezgri je autocentrično, kroz okretanje duhovnoj sferi vlastitih dubina, u čemu nema mjesta klasičnom teizmu i njegovoj izvanjskoj objavi i spoznaji, kao i institucionalnoj formi. Duhovni supstrat svijeta, koprena je koja sve pokriva i zastire, i ostvarenje se nazire tek u osobnom uranjanju u to more općeg jedinstva, u kojem je ono “sve”.

Eto odakle sinkretistička težnja za niveliranjem razlika i za stapanjem u novi prostor, novi pokret i novi svijet, novo doba, tako lijepo prikazano u već korjenito prisutnoj postmodernoj umjetnosti, ne samo u književnosti, nego i u slikarstvu, glazbi i nadasve i najutjecajnije u filmskoj umjetnosti.⁴¹

3.3. *Istina i budućnost*

Za kršćansku teologiju povijest je otvorena ne samo imanentnoj nego ponajprije transcendentnoj budućnosti - ostvarenju kraljevstva Božjega. Eshatološko usmjerenje povijesti otvara nam mogućnost da zaozbilj postavimo pitanja o smislu povijesti i značenju slobode, kao i da se upustimo u traženje objektivne istine. Stoga je pitanje budućnosti, u perspektivi kršćanske teologije, odnosno klasično izra-

⁴⁰ B. Bulat, *nav. dj.*, str. 111.

⁴¹ Dovoljno se prisjetiti bujice filmova o reinkarnaciji, anđelima i onostranom životu (primjerice *Ja ću budan sanjati*) ili mješavinu *science fiction* i postmoderne religioznosti (poput serije *Star trek /Zujezdane staze/*, ili filma *Peti element*, redatelja L. Bessona).

ženo kao "eshatološko pitanje", zapravo pitanje ostvarenja čovjeka i sveukupnog smisla postojanja.⁴²

Zanimljivo je priznanje M. Scotta Pecka, popularnog američkog pisca psihološko religioznih bestselera: "Ja sam se približio Bogu kroz zen-budizam, ali to je bio samo prvi korak na mom putu. Put koji sam potom odabrao za sebe, poslije dvadeset godina proučavanja zena, je kršćanstvo. Ali sumnjam da bih uspio napraviti taj korak bez zena. Da bi se prihvatilo kršćanstvo, čovjek mora biti spreman da prihvati paradoks, a zen-budizam kojega mnogi smatraju više filozofijom nego religijom - idealna je škola za paradokse. Mislim da se bez nje ne bih nikako mogao spremno suočiti sa, doslovno, užasnim paradoksima kršćanske doktrine."⁴³ Ovakvo razmišljanje duboko dira polazne filozofske osnove klasične kršćanske teologije.

Čovjek je, kažu, "animal rationale". I taj njegov "racionalni" dio traži racionalne odgovore na racionalno postavljena pitanja. I to se, u običnom govoru, naziva potragom za pravom spoznajom, za istinom. Iz toga traženja nikla je i znanost, razvila se filozofska ali i eksperimentalna znanstvena metoda. Ipak, ni filozofija ni znanost nisu u ovom posljednjem stoljeću donijele konačnih odgovora. Nije li stoga posve razumljivo da se danas pokušava pronaći "nova metoda".

Koraci naprijed u znanosti uvijek su se vezali uz "novu metodu". Originalnost i radikalizam "nove metode", novog pristupa stvarnosti i problemima, otvarao je ponajčešće vrata za koja se do tada nije znalo. Tako je bilo u počecima sustavnog razmišljanja o svijetu i čovjeku, tako je bilo s prvim sistematizacijama i eksperimentima, tako je bilo i jest s malim velikim teorijama koje su nudile mogućnost ili iluziju manje - više cjelovitog odgovora.

Ne čudi da se nakon neuspjeha klasičnih filozofskih promišljanja nakon neuspjeha znanstvenih postignuća koja se u mnogočemu okrenuše frankenštajnovski protiv svojeg tvorca, traži "nova znanost". Traži se nova metoda "prave spoznaje", traži se nova teorija koja će - ako je to moguće - protumačiti stvarnost. I ta nova spoznaja već je utrla put. Njezine glavne odrednice nalaze se u duhovnom supstratu maglovitog ozračja "New agea", i odražavaju, s jedne strane odreknuće, a s druge strane nagnuće. Odreknuće od općepotrebne, općevrijedne i općeprihvaćene metafizičke baze, odreknuće od ontološki utemeljenog načina racionalnog razmišljanja - dotično

⁴² O ovom bi se trebalo govoriti u sljedećim predavanjima ovog simpozija, te stoga nećemo dublje zalaziti u eshatološku dimenziju postmoderne misli. Dovoljno je uputiti na ilustrativni tekst u: J. Ratzinger, *Razgovor o vjeri. Jasni odgovori na suvremene dvojbe*, Verbum, Split, 2000., str. 127-144.

⁴³ M. Scott Peck, *Put kojim rijetko putujemo*, Prosvjeta, Zagreb, 1996., str. 186.

filozofije, pa s tim i shvaćanje kako nema ni filozofsko-epistemoloških, a dakako ni racionalnih sigurnosti. Ovo odbacivanje metafizičke baze "nove znanosti" opravdava se i njezinom "totalitarnom naravi", što se pokazalo kao plod svih velikih znanstveno-filozofsko-religijskih sustava. Nasuprot tome, "nova znanost" prihvaća u načelu pluralizam istina i osmišljavanje svijeta ne u krajnjim razlozima, nego u mrvicama iskustva.

Da bi se ovakav stav mogao prevesti na jezik iskustva i provesti u konkretan oblik života u smislu odnosa prema sebi, drugome, svijetu i "onom iza", treba od stava i shvaćanja svijeta u "odijeljenosti" prijeći na holističku svijest, koja svijet, sa svim svojim komponentama, promatra i prihvaća kao jedno. Tako odjednom svijet nije više tek "objekt znanosti" nego, baš po Heisenbergovu načelu neodređenosti (i ne daleko od aktualne "teorije kaosa"), i čovjek i svijet su dio jedne te iste igre, koja je, koliko god racionalna izgledala, ipak toliko nepredvidiva koliko i kompleksna. Ta se igra zbiva na svim razinama, tvari, naizgled nežive materije, ali i duhovne stvarnosti.

Radi se o traženju fizikalne teorije koja bi uskladila tumačenje djelovanja sila koje ravnaju materijalnim svijetom.⁴⁴ Velika objedinjena teorija, prema razmišljanju "nove znanosti", ne smije se zaustaviti na tumačenju samo onih osnovnih sila koje ravnaju ovim stvorenim svijetom, nego treba postati potraga za cjelinom stvarnosti koja će u sebe uključivati i duh. Dapače, već se razvijaju neka razmišljanja, po kojima je supstrat sila koje ravnaju materijalnim svijetom u stvari duhovni, pa možda neće proći mnogo vremena dok se u fizikalnim jednadžbama ne pojave oznake za duhovnu komponentu stvarnosti, interaktivnu sa subatomske elementarnim česticama kojima ravnaju sile što su negdje na granici između materijalnoga i nematerijalnoga, odnosno pojavnoga i nepojavnoga svijeta.

Iako se postmoderna svijest ne pouzda u put razuma do konačnih odgovora, ipak se na njega oslanja u konstrukciji zgrade koja ne raste naizvan, poput kule babilonske koja vodi do nebesa, nego "prema unutra", u područje duhovne svijesti, i tako ulazi u područje koje je za klasičnu teologiju bilo posve rubno. Naime, područje "unutarnjeg iskustva", odnosno mistike i mističnog doživljavanja transcendentnog, oduvijek se teško racionalno obrazlagalo i kategorijalno izražavalo.

Spoznaja kojoj je usmjerena nova znanost nije, dakle, tek konstrukcija novog "nazora na svijet", nego je prije svega upućivanje u duh "nove spoznaje", u duh novoga svijeta za čije razumijevanje nije

⁴⁴ Usp. zaključne misli S. Hawkinga u njegovu bestselleru *Kratka povijest vremena*, Izvori, Zagreb, 1996.

potrebno poznavati metodologiju filozofske analize i sinteze niti baratati morem podataka, nego valja ući u vlastitu dubinu da bi se uzdigao iznad kategorijalne spoznaje materijalnoga svijeta.

3.4. Novi prijedlozi za razumijevanje vjere?

Kako se teologija u svojim sadržajima i metodama može upustiti u razgovor s pluralističkom religioznošću postmoderne? Gdje je njezino mjesto u postmodernoj svijesti, koja je obilježna relativizmom i ravnodušnošću?

U susretu s postmodernom nude se različiti teološki odgovori. S jedne strane, jasno je da bez "revolucije slike Boga", nema nikakva pomaka. Međutim, što predstavlja ta "revolucija"? J. Moltmann smatra da je ta revolucionarna slika Boga u stvari konzekventna trojstvena teologija, koja zaobilj uzima "teologiju križa", ali i preobrazbu čovjeka snagom Duha. Inače, može se dogoditi da "Bog bude mrtav jer ga je teologija ubila"! Tada će se Bog sakriti, a teologija će biti mrtva.⁴⁵

Drugi misle kako je odgovor na izazove postmoderne u radikalnome teološkom zaokretu, na primjer u "nadiru kristocentrizma". Tako R. Pannikar reducira kristologiju na jedan segment opće objave, zastupajući tezu "višestruke objave", polazeći od stvarnosti Logosa koja je puno šira od jedne njegove manifestacije. J. Hick se zalaže za kopernikanski obrat u kršćanskoj teologiji, postavljajući u središte Boga, a ne Isusa Krista, dok se P. Knitter zalaže za međureligijski dijalog revalorizirajući kategoriju spasenja, kao središnju općereligijsku odrednicu, odbijajući ne samo eklezio-centrizam i kristocentrizam, nego i sam teocentrizam teologije.⁴⁶

Ipak, ako je, u svom najdubljem smislu, teologija veoma nesebično služenje zajednici vjernika, koje bitno uključuje objektivnu raspravu, bratski dijalog, otvorenost i spremnost na promjenu vlastitih mišljenja,⁴⁷ čini mi se da ima pravo J. Moltmann kada tvrdi: "Teologija koja se ponaša poput kameleona nije ništa bolja od one koja se ponaša poput fosila." Zadaća teologije danas je ponajprije otkriti vlastiti identitet u Kristu i svoje poslanje u svijetu, shvaćajući

⁴⁵ Usp. J. Moltmann, *L'esperienza speranza*, Queriniana, Brescia, 1976., str. 89.

⁴⁶ Usp. E. Castellucci, *Verso un superamento del cristocentrismo. Nota teologica su alcune proposte 'teocentriche' della teologia contemporanea*, u: *Rivista di teologia dell'evangelizzazione*, 1 (1997) 1, str. 81-93. Za ove probleme usp. i R. Latourelle (ed.), *Vaticano II. Bilancio e prospettive*, Citadella ed., Assisi, 1987., sezione X (Nuove prospettive), str. 1415-1577.

⁴⁷ "Govor teoložima u Altöttingu", 18. XI. 1980, u: AAS 73 (1981), str. 104.

da nema alternative između vjere (obraćenja) i ljubavi (oslobođenja). Nema teologije mimo Objave, a njezino poslanje je praktično u sadašnjosti (pa "dura" ne samo u bogoštovlje nego i u društvo i politiku), s time da je okrenuta Božjoj budućnosti.⁴⁸

W. Kasper izlaže tri temeljne zadaće teologije danas. Teologija mora jasno izraziti da je Bog trajni problem: "Cilj teologije ne može biti da se vjera u Boga nađe mišljenjem nego samo da se tajna Boga shvati kao tajna."⁴⁹ Potom, "ta se zadaća može ispuniti samo ako shvatimo tajnu Boga kao tajnu čovjeka",⁵⁰ što je pak praktična (socijalna i politička), ali i filozofska strana istog problema, jer govor o Bogu pretpostavlja metafizičko pitanje o bitku. Treći ključ je povratak svetoga: "Ako govor o Bogu nadilazi svako unutarsvjetsko područje, i političku dimenziju, on čuva zajedno s transcencijom Božjom i transcenciju ljudske osobe, tj. slobodu čovjeka i njegova neotuđiva prava. Tako je poradi Boga i poradi čovjeka 'povratak ka svetomu' (sacrum) bitna zadaća danas. S obzirom na mnoge redukcionističke teološke programe, nije nažalost više pleonazam kad se veli da je zadatak trenutka teološka teologija, i da je to jedini primjereni odgovor na moderni ateizam".⁵¹

Mogli bismo se, i trebali, zapitati koliko tome odgovara naša teologija. Teologija je govor o čovjeku, jednako kao i govor o Bogu! Ako govor o Bogu nije govor o čovjeku, onda je beznačajan. A ako govor o čovjeku nije i govor o Bogu, onda je tragedija. Teologija sebe shvaća kao put - put do otkrića dramatskog zbivanja koje kulminira u paradoksalnom otajstvu, u središtu vremena, i svoje poslanje vidi u upozorenju na apsurdnost svođenja čovjekova postojanja na komediju, kao i na mogućnost izlaska iz naizgledne tragedije, i to snagom paradoksa, koji se zove i jest "Božja ljubav".

3.5. Odgovornost teologa u vremenu postmoderne

Postmoderna svijest se javlja u trenutku globalizacije, pa iako *Motorola* gasi globalni telefonski satelitski sustav *Iridium* zbog neisplativosti, *Global Star* i dalje djeluje, da ne spominjem *Echalon* - veliko uho koje nas sluša, a uskoro možda slijedi i "Big Brother" da nas nadgleda. Ona se javlja u trenutku koji je F. Fukujama označio "krajem povijesti" a F. Capra početkom novog doba, "New Agea", nove zore ljudske povijesti. Uza sav napredak tehnike ovo doba postaje

⁴⁸ Usp. J. Moltmann, *L'esperienza speranza*, Gueriniana, Brescia, 1976., str. 17-30.

⁴⁹ W. Kasper, *Bog Isusa Krista. Tajna Trojedinog Boga*, Đakovo, 1994., str. 30.

⁵⁰ W. Kasper, *nav. dj.*, str. 31.

⁵¹ W. Kasper, *nav. dj.*, str. 31-32.

doba "čovjeka bez svojstava" i "kulture bez identiteta", te stoga prestaje biti izgrađujuće i lako može postati razarajuće doba "kulture smrti". Postmoderna se svijest, zaključuje Ivan Pavao II., unutrašnjom logikom preobražava u kulturu smrti.

Odgovor kršćanske teologije je kultura života. Čak i Gianni Vattimo drži da se za kršćane i teologiju u postmodernom svijetu otkrivaju znaci vremena što se ne smiju previdjeti, i koji nas postavljaju pred izbor - s jedne strane sekularizam i tragika, a s druge strane "eshatološka norma"⁵² - kao jedino što ostaje, a to je ljubav! Ljubav, naime, shvaćena kao temeljni princip vjere i teologije.

A za one koji lakovjerno i s oduševljenjem prihvaćaju globalizaciju i s njom povezanu postmodernu svijest i religioznost, evo starog političkog vica o kršćanskoj vjeri: "Reče politički komesar: Naše društvo je poput vlaka s puno vagona, a partija ga vuče naprijed. Religija je pak kočnica koja priječi da se brže vozi. Jesi li, druže, razumio? A drug odgovori: Razumio sam, druže komesaru! Društvo je vlak, a partija ga vuče naprijed. Religija je kočnica i da nema te kočnice odavno bi vrag sve odnio!" Ima li nade da profunkcionira ne samo ta kočnica nego prije svega upravljač sadašnjeg trenutka povijesti snagom smisla, odgovorne slobode i vjere u budućnost, kako proces globalizacije i postmoderniteta ne bi odveo čovječanstvo u bezizlazni kut tragedije i smrti?

Teologija je pozvana da otvara nove putove pristupa Bogu! "Sredinom našeg stoljeća dogodio se prekid s tradicijom veoma velikih razmjera. (...) Kod ne malog broja je djelotvorna neodređena želja za živim Bogom, a mnogi traže novi oblik kršćanskog života."⁵³ Ako postmoderna religioznost nudi nove oblike duhovnosti, nije li tim više upravo teologija pozvana da se zauzme na području duhovnosti, uvijek svjesna da se u konačnici "Bogu ne pristupa vanjskim postupkom - objašnjavanjem, dokazivanjem i zaključkom, nego unutrašnjim postupkom - iskustvom i provjeravanjem toga iskustva (...) Bog nije predmet znanja. Bog nije Kolumbova Amerika."⁵⁴

Dakle, teologija u doba postmoderne ne bi trebala pitati samo "što je bilo?"; nego također (ako ne na prvome mjestu?) "što ima novo?". Teologija se ne smije tek "baviti sama sobom" jer joj tada prijjeti opasnost da ostane sterilna. Dok postmoderna bez kriterija prihvaća sve, teologija se treba osloniti i na razum, ali bi konačno trebala i pregrmiti strah od paradoksa. Teologija treba otvoriti vrata

⁵² G. Vattimo, *Credere di credere?*, Garzanti, Milano, 1998., str. 105.

⁵³ H. Mühlen, *Novi susret s Bogom*, Duh i voda, Jelsa, 1994., str. 14.

⁵⁴ F. Varone, *Nevolje s odsutnim Bogom*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998., str. 15.

za pogled iznutra: nužna je teološka empatija i simpatija. Teologija se ne smije bojati sustavnosti i cjelovitosti, a njezina sadašnja rascjepkanost⁵⁵ očit je znak velike nemoći.

Konačno, problem teologije u doba postmoderne su ponajprije teolozi, koji umjesto da budu proroci ostadoše zanatlije! Već je H. U. von Balthasar isticao da je rascjep između teologije i osobne svetosti, ili između dogmatske teologije i kršćanske duhovnosti, od presudne važnosti za ispravno tumačenje naše suvremene stvarnosti. Stoga Ivan Pavao II. iznosi jasan zahtjev teolozima da se "vrate u molitveni stav pred Bogom".

4. ZAKLJUČAK: TURISTI NA GOLGOTI?

Evo, na kraju, nekoliko misli Antonija Nitrole: "Prijelaz iz moderne u postmoderanu nije tek jednostavna igrice za znatiželjne specijaliste s glavom među oblacima, nego označava prijelaz na drugačiji nazor na svijet, na drugačiji svakodnevni život. (...) Svijet je postao 'bajka' ne stoga što su promijenjene vrijednosti, da bi ono što se prije tek naslućivalo sad postalo istinsko. Svijet je 'bajka' jer više nema istinskog svijeta: sve se srušilo jer je Bog mrtav (Nietzsche) (...). Rušenjem svakog temelja i čovjek je izgubio svoj smisao, svoju svrhu, te mu je preostalo samo to da se prepusti sadašnjosti. (...) Doba postmoderne, koju najbolje u svoj radikalnosti ocrtava *pensiero debole*, za teologiju predstavlja neriješeni izazov, upućeno pitanje kojemu teologija ne smije izbjeći."⁵⁶

Postmoderna je neobično vrijeme, koje ne podnosi obraćenja niti ikakav žar! A kršćanski navještaj započinje pozivom na žar vjere i radikalnost obraćenja, koji izvire iz susreta: "Nije li gorjelo srce u nama dok nam je govorio?" (Lk 24, 32). Kako se osjećamo mi teolozi pred studentima teologije koji ne pokazuju žara (a pokazujemo li im ga mi?). Nudi se i probavlja hrpa informacija, a propituje li se o putu? Stoga teolog i postaje dvanaesti igrač, rezerva, u momčadi koja igra na igralištu svijeta! Samo, barem da više, da govori, da ga se čuje, da navješta Boga i čovjeka!

Teolog budućnosti ne smije se zadovoljiti time da ostane "čuvar napuštenih putova", nego mora krčiti nove staze što vode od čovjeka k Bogu i od Boga k čovjeku! "Teolog budućnosti će biti vjernik, vjerenik i povjerenik Onog koji na vjeru zove, vjernošću se paše i

⁵⁵ Na primjer, u petogodišnjem filozofsko-teološkom studiju studenti KBF-a u Splitu trebaju položiti ravno 99 ispita!

⁵⁶ A. Nitrola, *nav. dj.*, str. 44; 47; 51.

vjeru izaziva, bit će poslanik Riječi i radnik u vinogradu, hrabar do svih granica ljubavi - ili ga uopće neće biti! (...) Budućnost svijeta ovisi o tome hoće li sačuvati ili će prekinuti onu 'nit odozgo', nit koja ga veže s Bogom! A svi smo upleteni u njezino osnaženje ili kidanje. Nemali dio svijeta i nas samih ovisi o nama, 'Bogotražiteljima', 'Bogonavjestiteljima' i 'Bogogovoriteljima'! A mi ovisimo o suradnji s tim istim Bogom, o odazivu na dobrotu, koja ne dolazi na manje!"⁵⁷ A tražiti, slušati i naviještati Boga znači poći ususret Bogu utjelovljenomu, prisjećajući se kako "Isus Krist nije tek objekt teologije, nego jedini i sveobuhvatni subjekt svake teologije koja teži za tim da bude kršćanska".⁵⁸

Nekad se tražilo lijeka prošlosti i hodočastilo u budućnost, a danas se želi turistički uživati u sadašnjosti. Dok su nekoć na kršćanska sveta mjesta dolazili hodočasnici, danas su to mahom turisti. Uz vatikansku baziliku ili Santiago da Compostella odredište turističkih putovanja postaje i sama Golgota. Postmoderna nas svijest postavlja pred pitanje: Kako vratiti dostojanstvo Bogu, a smisao, slobodu i budućnost čovjeku? I što mi sami, teolozi, možemo učiniti? Završavam riječima opomene, primjenjujući ih na nas, teologe: "*Blago onima koji ćete godišnja doba / kako dolaze, kako prolaze, / blago onima koji pale male krjesove / i onima koji vraćaju krjesove površini žara (...) Blago onima kojima nije do zapovijedanja nego do služenja, / kojima nije do blaga zemaljskog, do plaće zemaljske! Njihov će se otkupitelj pojaviti uskoro / jašući na magaretu, mladetu magaričinu! / Blago njima!*"⁵⁹ Amen.

POSTMODERN THEOLOGY

Postmodern awareness in the face of theological questions and the answer of theology to postmodern religiosity

Summary

In this text the key issues of the relation between the postmodern awareness and Christian theology are set out. After introductory questioning about the state of things, the origins and main guidelines of the postmodern period are analysed. "Religion postmodernism"

⁵⁷ A. Mateljan, *Budućnost teologije i teolog budućnosti*, u: Crkva u svijetu 34 (1999), 4, str. 469.

⁵⁸ J. Moltmann, *Was ist heute Theologie?*, Herder, Freiburg im Breisgau, 1988., str. 46.

⁵⁹ I. Martinac, *Pisma Teofilu*, Buvina, Split, 1984., str. 11-12.

occupies a special position manifesting itself through a new approach to the questions about God, man, spirit, awareness, cognition and religious experience. It is questionable to what extent contemporary Christian theology is ready for the challenges of postmodern individualistic and pluralistic religiosity, but it reveals that the main issues of the postmodern period are the questions about the point of life, freedom and future. Theology has been provoked to "seek for its own foothold" once again in the experience of faith as in the experience of Jesus Christ. Christian theology is directed to the person and deed of Jesus from Nazareth, and only through Christ it can mediate the cognition of truth and the experience of Spirit to the postmodern man.